

Апробація коротко та середньотривалих програм показала адекватність та доцільність використання запропонованого методу роботи для подолання наслідків психотравмуючих подій в учасників бойових дій, волонтерів, що зазнали емоційного вигорання та інших постраждалих категорій клієнтів.

Список використаних джерел

1. Караяни А. Г. Психологическая реабилитация участников боевых действий / [под ред. А. Г. Караяни, М. С. Полянского] // Военная психология : [в 3х кн. ; кн. 3]. – М. : ВУ, 2004. – 100 с.
2. Вознесенська О.Л., Сидоркіна М.Ю. Арт-терапія у подоланні психічної травми: Практичний посібник / Олена Вознесенська, Марина Сидоркіна. – К. : Золоті ворота, 2015. – 148 с.
3. Копытин А.И. Основы арт-терапии / А.И. Копытин. – СПб.: Изд-во “Лань”, 1999. – 256 с.
4. Арт-терапия жертв насилия / [сост. А. И. Копытин]. – М: Психотерапия, 2009. – 144 с: ил.
5. Фoa Э., Кин Т., Фридиан М. Эффективная терапия посттравматического стрессового расстройства/ [под ред. Эдны Фoa, Теренса М. Кина, Мэтью Фридмана]. – Москва: «Когито-Центр», 2005. – 467 с.
6. Вознесенська О.Л. Ресурси арт-терапії на допомогу вимушеним переселенцям. Практичний посібник / Олена Леонідівна Вознесенська. – К. : Human Rights Foundation, 2015. – 50 с.
7. Маслова В. Метод творчої реабілітації в роботі з учасниками бойових дій / Маслова Віталіна, Лубківський Ігор // Простір арт-терапії : [Зб. наук. праць] / УМО, 2015, ВГО «Арт-терапевтична асоціація», 2015; [Редкол.: Лушин П.В., Чуприков А.П. та ін.]. – К. : Золоті ворота, 2015. – Вип. 2 (18). – С. 65-80.

Отримано 22.11.2015 р.

УДК 159.923

Дубровинський Г.Р.[°]

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної психології (м. Київ)

СТАНОВЛЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ. (МЕТОДОЛОГІЯ ТА РОЗВИТОК У ПЕРІОД РОСІЙСЬКО-ЯПОНСЬКОЇ ВІЙНИ 1904-1905 РОКІВ)

У статті розглядається розвиток військової психології в сучасних умовах гібридної війни з кореляцією на дослідження та систематизацію знань неврозів війни доктором Шумковим Г.Є. в період 1904-1905 р.р.

Ключові слова: військова психологія, самоспостереження, спостереження, ПТСР (посттравматичні стресові розлади), психологічна допомога

В статье рассматривается развитие военной психологии в современных условиях гибридной войны с корреляцией на исследование и систематизацию знаний неврозов войны доктором Шумковым Г.Е. в период 1904-1905 г.г.

Ключевые слова: военная психология, самонаблюдение, наблюдение, ПТСР (посттравматические стрессовые расстройства), психологическая помощь

The article discusses the development of military psychology in modern conditions of hybrid war with the correlation on the study and systematization of knowledge of the neuroses of war by Dr. G. Shumkovym. in the period 1904-1905.

Keywords: military psychology, introspection, observation, PTSD, psychological assistance

Актуальність. Події 2013–2015 р.р. в Україні спричинили різке загострення психологічних проблем серед військовослужбовців та населення нашої Держави,

тому їх вирішення полягає у повній кореляції з тим, що було досліджено Шумковим Г.Є. у період 1904-1905 р.р.

Становлення військової психології як науки відбувалось в Україні під егідою Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Ми виходимо з двох позицій, які визначаються наступними періодами:

1-ий період – 1904 рік, пов'язаний з ім'ям Герасима Єгоровича Шумкова, засновника вітчизняної військової психології у період проведення Російсько-Японської війни 1904-1905 р.р.

2-ий період – починаючи з 1997 року по т.ч., з введенням нової спеціальності військова психологія та підготовкою відповідних фахівців тактичного рівня у військовому інституті КНУ імені Тараса Шевченка під керівництвом доктора технічних наук, професора, генерал-лейтенанта Жукова С.А.

Наша стаття буде присвячена *першому періоду*. Військова психологія починалася, як психіатрія на війні і була віднесена, на думку Шумкова Г.Є., до березня 1904 року. У лютому 1904 р. група призваних з запасу лікарів прибула у м. Харбін для подальшого призначення. Серед лікарів був доктор Шумков Г.Є., за спеціальністю психіатр-невропатолог, який прибув з Києва, маючи підтвердження своєї кваліфікації за підписом професора Івана Олексійовича Сікорського (батько відомого авіаконструктора Ігоря Сікорського), професора клініки нервових та душевних хвороб Університету св. Володимира: «Посвідчую, що лікар Герасим Єгорович Шумков, призначений в розпорядження завідуючого медичною частиною Квантунської області, був до цього призначення стипендіатом на приготування до професорського звання по кафедрі психіатрії та нервових хвороб при Університеті Св. Володимира та витримав іспит на ступінь доктора медицини, але дисертацію ще не захистив...».[4] Подальша робота у госпіталі м. Харбін привела до того, що на той час це було єдине місце де досліджували та лікували військових, які мали розлади психіки.

Тому **метою** нашої статті – є дослідити та аналізувати період становлення вітчизняної військової психології, як науки в її методологічних вимірах.

Це спонукало до того, що була необхідність наукового дослідження стану психіки бійців під час бойових зіткнень. Головним принципом було те, що людина була, є та буде головним знаряддям війни, а $\frac{3}{4}$ успіху на війні залежить від психіки (формула Наполеона). Але були причини, які затримували розвиток наукового дослідження психіки у військовій справі.

Розглядалися наступні обставини:

1. Існує думка про відсутність будь-яких закономірностей у військових діях, які підлягали науковому дослідженню.

2. На війні бійці - це люди особливого морального порядку, вони не такі, як у мирному житті.

3. Учасники бойових дій мають свій особистий досвід від тих подій, не мають можливостей науково вивчати бій. Спогади важкі. Багато, що забувається, тому узагальнити явища бойових дій не можуть.

4. Насильство на війні більше розглядалось з точки зору матеріального вдосконалення, тому на цьому було зосереджено увагу дослідників.

5. Розглядати вивчення психіки людини через самоспостереження, як явище нашої психіки - не є достатньо вірним показником душевного переживання бою.

6. Великим гальмуванням було те, що було недостатня кількість фахівців, які мали бажання вивчати психіку бійців.

Але незважаючи на ці обставини, наближається час, що дозволяє більш уважно ставитися до такого предмету дослідження, як психіка бійця. До цього нас спонукає наступне:

1. Приклад великих воєначальників та досвід минулих війн, вказав на психіку бійців, як головне знаряддя успіху.

2. Сучасний бій – це бій на великій території, тому одного таланту недостатньо, є потреба в багатьох талантах в інтересах одного бою, які відпрацьовуються науково.

3. Військова наука постійно розвивається емпірично і досягає постійно такого рівня, що виникає необхідність систематизувати її та підвести науковий фундамент.

4. Виховання та підготовка солдат до бою повинна проводитися за строгою системою, маючи ґрунтовну основу.

Таким чином визначаючи психіку бійця, як предмет *військової психології*, Шумков Г.Є. ставить за мету, без якої не може існувати військова психологія – ця мета практична, використання наукових психологічних істин для успішного ведення бою.

У той же час, психолог не може розглядати психіку бійця окрема від тіла. Людина є цільною і щоби пізнати її, необхідно вивчати її повністю: психіку та фізику(тіло) одночасно. Для військової психології подібне вивчення особливо важливе та необхідне, так як стає питання працездатності або сили бійця у різних видах бою. Якщо виникають певні зміни у бійців, відповідно виникає питання, яким чином враховувати ці зміни, тому слушно використовувати певні методи дослідження. Герасим Єгорович пропонує *метод дослідження проявів бойової сили людини*, через наступну схему (Рис.1):

Рисунок1. – Психофізична природа бійця.

1. Солдат не спроможний нести своє військове спорядження, тобто не готовий продовжувати бій через певний час – це є *сила моменту*.

2. Солдат не спроможний слідкувати за противником, втомлений певними діями фізичного порядку – це є занепад сил *витривалості*.

3. Солдат не спроможний досить інтенсивно підтримувати бій, через це бойовий порядок у певному розладі – це занепад *швидкості*.

4. Відпрацьовані під час підготовки прийоми та навички володіння зброєю втрачаються – це занепад сил *спритності*.

Все це має ознаки того, що боєць став менш спроможним до продовження бою з відповідними негативними наслідками до нього так і до військової частини. Щоби усунути ознаки стомлення воїна, йому необхідно відпочити, але в умовах бою це нереально. Але вивчив природу бійця у критичний момент можна використати силу *душевних емоцій* – одну з внутрішніх сил бійця, через появу особисто командира на важливих ділянках бою, інформація про перемоги наших військ на інших ділянках фронту.

Методом вивчення бійця під час бойових дій повинен бути спосіб дослідження, який дає нам можливість відмітити: 1. що переживає солдат в самому собі; 2. як проявляти себе у діяльності; 3. які зміни відбуваються у стані внутрішніх органів.

Таким чином, предметом вивчення психології є так званий внутрішній світ людини, а так як це світ пізнається тільки самоспостереженням, то це і є основним методом дослідження.

Під час війни 1904-1905 р.р. Шумков Г.Є. та його прихильники почали збирати матеріал на основі розповідей учасників бойових дій, де вони зустрілися з цікавими розповідями стосовно особистих переживань, так із тим, що багато хто не пам'ятав тих особливостей військових дій, також багато з тих, хто розповідав свідомо та несвідомо брехав. Таким чином метод самоспостереження у військовій психології є *недостатнім* для пізнання психіки воїнів: 1. учасники бойових дій багато з того, що відбувалось, переживали, не пам'ятають; 2. спогади пережитого інколи уривчасті та незрозумілі, відповідно важко зробити висновок стосовно душевних переживань воїнів; 3. дуже часто була брехня.

Треба було шукати інші методи для об'єктивної оцінки психічного стану бійців і такий метод був знайдений, це спостереження за поведінкою та діями. Матеріал стосовно поведінки воїнів під час бойових дій був більш цінним та об'єктивним.

Таким чином розглянувши ці підходи стосовно пізнання психіки воїна під час бойових дій, ми зможемо вивчати психіку у всіх її проявах: 1. відповідно спогадів особистих переживань бійців; 2. спостереження за поведінкою воїнів і в той же час; 3. відображення психічного стану воїна на його судинну систему і внутрішні органи – одночасно, то можна сказати, що таке сумісне спостереження дасть знання про психіку бійця правильно та науково.

Те, що в свій час військова психологія не мала метода дослідження психіки воїна, затримувало рух науки і тримала на тій стадії, що не дозволяла рухатися вперед.

Військова психологія, на думку Шумкова Г.Є., як і всяка інша наука, повинна пережити стадії розвитку:

- 1) збір матеріалів;
- 2) систематизація та дослідження цих матеріалів;
- 3) висновки та пропозиції.

1.Збір матеріалів. Матеріал повинен збиратися за методом, який би дозволяв мати більшу кількість його. Найкраще збирати цей матеріал під час війни – в бою та після бойових дій. Але великим недоліком є те, що учасники бойових дій не підготовлені до психологічних досліджень; вони переживають такі сильні потрясіння, що психіка вже не працює з ясністю, яка необхідна для досліджень; у тих, хто приймав участь у бойових діях немає бажання займатися самоспостереженням і спостереженням. « ..у той час, коли ти у важкому стані, майже неможливо спостерігати за собою.», так говорив один вчений з досвідом, який був учасником бойових дій: «..Навіщо спостерігати? Можливо це останні хвилини, але коли пройде важкий час, відпочинеш, тільки тоді можливо згадувати певні події бою.»; особливо сильні переживання не пам'ятаються учасниками, тому їх душевний стан можливо вивчати за спогадами інших осіб, які не мали такі сильні переживання.

Необхідно збирати матеріал від так званих хоробрих та боягузів, від людей середньої хоробрості та боязкості. Відповідно, все те, що малює психіку воїна у різні моменти бойової діяльності, служить матеріалом військової психології, як то:

1) розповіді учасників про свої переживання, о поступках інших та про їх фізіологічні особливості;

2) особи медичного персоналу звертали увагу на пульс, дихання, тиск, рефлексии тощо;

3) фото учасників бою рисують об'єктивність виразу обличчя, око та інше;

4) багато учасників боїв заносили свої враження, спогади в свої книжки. Публікація таких матеріалів є доброю справою;

5) література, яка стосується війни, дає матеріал психологічний, який потребує систематизації та перевірки відповідно методу;

6) майстри художнього стилю, які перебували на війні, своїм талантам втілюють обстановку та об'єктивне проявлення психіки бійців;

7) тощо.

2. Систематизація матеріалу. Під час накопичення матеріалу та наукової її розробки, все отримане можна розбити на дрібне, тобто на більш однорідні причини, які впливають на психіку бійця. Вивчення психіки воїна, як особистості, підпорядкованої законам природи, складає наше головне завдання. Наука про війну, крім того має справу з колективною психологією, що дозволяє нам підходити до вивчення цих складних явищ, починаючи з дослідження простих явищ.

Наша розумова діяльність здійснюється через шлях індукції та дедукції. Тобто будь яке знання починається з індукції, а закінчується дедукцією.

3. Висновки, пропозиції. Вони повинні бути засновані на фактах, науково перевірених.

Маючи певну наукову основу в розвитку військової психології, Герасим Єгорович, через розповіді та спостереження під час Російсько-Японської війни її учасників, створює певні воєнно-психологічні етюди, де визначає та вивчає такі явища,[2] як:

1) Тривожне очікування. Страх.

2) Паніка.

3) Ухилення від бою.

4) Алкоголь на війні.

5) Вплив на психіку дії вогнепальної зброї.

6) Хоробрість.

Він також висловлює думку про те, що війна з її несприятливими умовами для життя людини – діє на здоров'я бійця ще сильніше, глибше та шкідливіше ніж ми розуміємо. Шумков Г.Є. відмічав, що неврози, які розвиваються у людей під час війни можливі тільки на війні і вони розвиваються у тих бійців за якими він спостерігав та зробив певну *класифікацію цих осіб*[1]:

1) особи до війни абсолютно здорові;

2) особи, які набули певних розладів своєрідного характеру під впливом війни;

3) особи, які при звичайній діагностиці у лікарні є здоровими, а на війні у шпиталі знаються як «боягуз» та «ледар».

Спостереження Герасима Єгоровича під час Російсько-Японської війни мають певну системність та конкретність стосовно осіб, наприклад ним було *виділене наступне*:

1) *Душевний стан на війні особи з важкою спадковістю*. Опис лікаря Ш., 30 років, у якого мати та сестра страждали психічними розладами.

2) *Три дні під вогнем*. Опис переживань доглядача магазину, 52 роки, який мав хронічне захворювання в результаті отриманої травми голови у віці 27 років.

3) *Втікач з полону*. Душевнхворий боєць Ів.Ю-ко, 30 років, призваний з м. Кременчуг абсолютно здоровим, його переживання та роздуми.

4) *Після панічної втечі*. Обстеження рядового, 32 роки зі скаргами на припадки, до цього абсолютно здорового.

5) *Страх бути вбитим*. Зовнішньо здоровий солдат 29 років, який страждає припадками, після перенесеного обстрілу.

6) *Страх бути втопленим*. Відповідно записів полкового лікаря солдат 28 років, страждає припадками, після того, як китайці намагалися його втопити у колодязі.

7) *Захворів на війні*. Полковник 48 років, до цього часу здоровий, після 3 місяців безпосередньої близькості з ворогом на фронті, настала гірка свідомість хвороби.

8) *Говорили, що він боягуз, а не хворий*. Історія штаб-капітана, 36 років, раніш був ротним командиром, трохи нервовим, чесним, хоробрим. Під час бою, виходячи зі своєї нервовості втрачав голос, тому своїми діями, поведінкою показував підлеглим як робити. Після легкого поранення та вигляду своєї крові, не зміг втримувати свої емоції, постійно плакав, потребував лікування.

Таких прикладів можна було ще багато навести у дослідженнях Шумкова Г.Є., але це було вперше зроблено і систематизовано в розумінні абсолютно нового підходу з точки зору розвитку військової психології.

Після досліджень цієї війни були різні війни: перша та друга світові війни, війна в Афганістані, у Чечні, зараз Вітчизняна визвольна війна українського народу проти загарбників. Воєноначальники та керівники різних ланок використовували досвід набутий раніше та доповнювали своїм.

Прошло вже більше ніж 110 років після тих подій, війна вийшла на інші рівні, носить гібридний характер, але люди зі своїми емоціями, переживаннями не зовсім відрізняються від тих воїнів, які були 110 років тому і певна кореляція

психічних явищ, неврозів війни з сьогоднішнім послугує доброю наукою, пам'яттю та повагою до вченого Шумкова Г.Є.

Воєнно-політичні події 2013–2015 рр. в Україні спричинили різке загострення психологічних проблем та зумовили надзвичайне поширення ПТСР (посттравматичні стресові розлади). *Особливо сильними травмувальними чинниками є:*

1) загибель військовослужбовців і цивільних осіб (за останніми даними кількість загиблих військовослужбовців становить близько 2 тис., цивільних осіб – понад 7 тис., ще 1 тис. пропала безвісти);

2) численні поранення й каліцтва (за різними даними, від 6 до 18 тис. осіб);

3) перебування кількох мільйонів цивільних осіб у зоні бойових дій або поблизу неї;

4) переселення громадян (за різними даними, від 0,9 до 1,4 млн. осіб) із зони бойових дій до інших регіонів країни;

5) порушення звичного мирного способу життя практично всього населення країни, наявність постійних численних загроз, зокрема терористичного характеру;

6) істотні ціннісні конфлікти в усіх соціальних групах і середовищах.

Висновки: У подальшому роботу майбутнього та діючих військових психологів необхідно зосередити на таких категоріях осіб, які потребують психологічної допомоги з подолання наслідків ПТСР:

1) мобілізовані, їх сім'ї (через військомати);

2) молоді психологи та офіцери під час їх адаптації в бойових умовах;

3) військовослужбовці, які перебувають у зоні бойових дій

4) військовослужбовці, які перебувають у зоні бойових дій та мають ознаки з ПТСР;

5) тяжкопоранені та покалічені військовослужбовці;

6) члени сімей військовослужбовців, які пропали безвісти;

7) цивільні особи, які перебувають у зоні бойових дій;

8) члени сімей цивільних осіб, які пропали безвісти

9) люди, які були у полоні;

10) родичі та члени сімей загиблих військовослужбовців;

11) демобілізовані;

12) вимушені переселенці (внутрішньо переміщені особи);

13) інші особи, схильні до надмірних емоційних реакцій.

Також зосередитися на вирішенні таких проблем, як:

1) координація дій з військовими лікарями, медичними пунктами, шпиталями;

2) робота з командирами, військовими психологами та іншими, які мають ознаки «професійного вигорання»;

3) вживання алкоголю військовослужбовцями, як проблема загальнонаціонального характеру.

Список використаних джерел

1. Шумков Г.Є. Неврозы войны. (Наблюдения в Русско-Японскую войну). / Г.Є.Шумков // – м., 1905. Из журнала невропатологии и психиатрии им.С.С. Корсакова, 1906, кп.6
2. Шумков Г.Є. Рассказы и наблюдения из настоящей Русско-Японской воны. (Военно-психологические этюды). / Г.Є.Шумков // – Киев. – 1905. – 60 с.
3. Шумков Г.Є. Первые шаги психиатрии во время Русско-Японской войны, за 1904-1905 г.г. / Г.Є.Шумков // Доклад, читанный в заседании общества Киевских врачей 28 октября 1906 года. – К., 1907. – 59 с.

4. Шумков Г.Є. Психика бойцов во время сражений./ Г.Є.Шумков // – вып.1. – СПб.Б.Г., Вып.1. Введение, обоснование, метод и систематизация материала. -1906. – 51 с.

Отримано 30.11.2015 р.

УДК 37.013.3

Завгородня Т.К.[°]

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика (м. Івано-Франківськ)

Стражнікова І.В.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика

НАПРЯМИ СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ПРОФЕСІОНАЛА ОФІЦЕРА-ПРИКОРДОННИКА: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто деякі напрями діяльності вищого військового навчального закладу задля вдосконалення навчально-виховного процесу у підготовці офіцера-прикордонника з урахуванням специфіки професійної діяльності, вимог до рівня компетентності фахівця, підтримки професійної майстерності.

Ключові слова: офіцер-прикордонник, професіоналізм, особистість, якість, адаптація, практична діяльність, обмін інформацією

В статье рассмотрены некоторые направления деятельности высшего военного учебного заведения в целях совершенствования учебно-воспитательного процесса при подготовке офицера-пограничника с учетом специфики профессиональной деятельности, требований к уровню компетентности специалиста, поддержки профессионального мастерства.

Ключевые слова: офицер-пограничник, профессионализм, личность, качество, адаптация, практическая деятельность, обмен информацией

The article envisages the ways of activity of higher military educational institutions in order to improve the educational process in the preparation of an officer of the border guard considering specific professional activity, the requirements to the level of competence of the specialist, maintenance of professional skills.

Keywords: military officer, professionalism, personality, quality, adaptation, practical activity, exchange of information

Актуальність. Діяльність вищого військового навчального закладу спрямована на формування високоосвіченої, інтелектуально розвиненої особистості майбутнього офіцера з розумінням сутності зв'язків явищ та процесів професійної діяльності. На сучасному етапі розбудови Державної прикордонної служби України випускники-прикордонники повинні продемонструвати якомога вищий рівень соціалізації у середовищі, пов'язаному з їх майбутньою професійною діяльністю. Соціалізація майбутніх офіцерів-прикордонників під час професійної підготовки має психологічні особливості. Оскільки вона характеризується високою динамічністю (швидким темпом, великими фізичними і психічними навантаженнями, раптовими переходами від одного виду діяльності на інший), несподіваністю, незвичністю, небезпекою, пов'язаною з ризиком для

[°] © Завгородня Т.К., Стражнікова І.В., 2015 р.